

Вишня М. М.,

аспірантка Національного університету
“Києво-Могилянська академія”

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВПЛИВУ ДЕРЖАВНИХ СУБСИДІЙ НА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ВІТЧИЗНЯНОЇ ПРОДУКЦІЇ

Надання державних субсидій (або дотацій) – це один з головних інструментів підтримки вітчизняного виробника, що має на меті підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. До підтримуваних галузей в Україні належать транспорт та зв'язок, сільське господарство, енергетичний сектор, паливна промисловість, чорна металургія та машинобудування¹. Загалом сукупний обсяг державних дотацій у вітчизняну економіку у 2000–2003 рр. коливався у межах 143–160 млрд грн, що еквівалентно 60–94 % ВВП країни у відповідний період. Очевидно, що масштаби субсидювання української економіки ставлять під сумнів досконалість існуючого механізму підтримки національного виробника. Тому у цьому дослідженні пропонується проаналізувати ефективність усього спектру державних субсидій з точки зору їхнього впливу на конкурентоспроможність вітчизняної продукції, що дасть змогу зробити висновок про доречність подальшого застосування того чи іншого виду державних дотацій.

Загалом питання про доцільність державного субсидювання залишається відкритим. Зокрема, Я. Корнаї та М. Шафер, які розробили теорію м'яких бюджетних обмежень, наголошують, що метою державного дотування підприємств є підтримка *збиткових* компаній з метою забезпечення їх виживання задля збереження традиційного рівня зайнятості². Підтримка стало-го рівня зайнятості є важливою з огляду на збереження електорату для політиків, що є при владі на певний момент часу³. Наслідками такої державної політики є зменшення чутливості фірм до несприятливих зовнішніх сигналів, таких як зміна відсоткових ставок, обмінного курсу тощо; штучна мінімізація конкуренції і, як наслідок, погіршення якості продукції підтримуваних компаній та втрата ними ринків збуту⁴.

Інший аспект впливу державних дотацій на економічну діяльність пропонує концепція “пошуку ренти”, яка належить до теорії суспільного вибору. Згідно з цією концепцією державні субсидії надаються *прибутковим* монополістам внаслідок лобіювання урядовців. Причому хабарницький потенціал фірми формується за рахунок монополістичних прибутків, згенерованих

¹ *Легейда Н.* Непрямі субсидії в Україні: оцінка, тенденції та наслідки для економічної політики // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. – 2001. – Жовт. – С. 28.

² *Schaffer M. E.* Do Firms in Transitional Economies Have Soft Budget Constraint? A Reconsideration of Concepts and Evidence // *Journal of Comparative Economics.* – 1998. – Vol. 26. – P. 85.

³ *Swann D.* The Retreat of the State. – L.: Harvester Wheatsheaf, 1992. – P. 71.

⁴ *Kornai J.* The Soft Budget Constraint // *Kyklos.* – 1986. – Vol. 39. – P. 11.

компанією за попередні роки⁵. У цьому випадку величина витрат на лобіювання є меншою за очікувану величину дотацій, отримуваних компаніями у наступні періоди⁶. Таким чином, згідно з теорією пошуку ренти державне субсидіювання призводить до підвищення рівня корупції у державі та до переспрямування виробничих інвестицій у хабарництво.

Однак широке використання державних дотацій багатьма країнами світу свідчить про обґрунтованість цього інструменту економічної політики. Зокрема, державне субсидіювання є необхідним у країнах з перехідною економікою, для яких характерна відсутність повної гами ринкових інституцій, наявність значних транзакційних витрат, відсутність ринкової рівноваги, заміна досконалої конкуренції монополістичним домінуванням та значна сегментація ринків⁷. За таких умов уряд виконує функцію корекції недосконалості ринку.

Таким чином, на цьому етапі в економічній літературі не існує єдності щодо доцільності використання державних дотацій. В Україні ця проблема набуває особливої актуальності, що обумовлено її належністю до країн з перехідною економікою. Тому у статті пропонується дослідити наявний в Україні механізм надання державних субсидій, тобто виявити ті види державних дотацій, що спрямовані на корекцію недосконалості вітчизняного ринку, та ті види субсидій, використання яких обумовлено пошуком ренти й лобіюванням уряду. Критерієм ефективності надання державних дотацій буде збільшення конкурентоспроможності вітчизняної продукції, тобто зростання продажу українських товарів на внутрішньому та зовнішньому ринках. Нагадаємо, що у разі м'яких бюджетних обмежень субсидіювання підприємств може призвести до зниження чутливості компаній, несприятливих зовнішніх шоків та підтримки застарілих методів виробництва, що має наслідком зменшення конкурентної переваги підтримуваних компаній. У ситуації пошуку ренти дотування економічних агентів може призвести до переспрямування виробничих інвестицій у хабарництво, що у середньо- та довгостроковій перспективі має наслідком зменшення темпів випуску продукції. Таким чином, зростання продажу української продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках можливе лише за умови, коли державне субсидіювання спрямоване на корекцію наявної недосконалості вітчизняного ринку.

Серед видів державних дотацій виокремлюють прямі та непрямі. До прямих або явних субсидій належать дотації, передбачені у зведеному бюджеті країни. Непрямі або неявні субсидії виникають у разі, коли підприємство користується певними пільгами щодо розрахунків з бюджетом чи поставачальниками або користується правом розрахунку за неринковими цінами.

⁵ *Cullis J., Jones P.* Public Finance and Public Choice. – N.Y.: Oxford University Press, 1998. – P. 93.

⁶ *Swann D.* The Retreat of the State. – L.: Harvester Wheatsheaf, 1992. – P. 71.

⁷ *Szyrmer J.* Post-Soviet Transition: Problems, Lessons and Solutions // Reforms for Ukraine: Ideas and Actions. – 2000. – С. 47–48.

У такому випадку кошти, що не були перераховані компанією, можна вважати її непрямою субсидією. Неявні дотації поділяють на:

- податкові видатки;
- прострочену кредиторську заборгованість;
- немонетарні розрахунки;
- банківські субсидії;
- торговельні субсидії⁸.

До першого різновиду субсидій належать податкові пільги, несвоєчасна сплата податків, списання та реструктуризація податкової заборгованості й ухилення від сплати податків. До другої категорії належить заборгованість між підприємствами в межах території країни (товарний кредит), заборгованість із заробітної платні та заборгованість перед підприємствами інших країн. До немонетарних розрахунків належать взаємозаліки, бартерні та вексельні операції. Під банківськими субсидіями розуміють пільгові банківські кредити за зниженими ставками, кредити під гарантію уряду й заборгованість по цих кредитах та заборгованість перед банками. До торговельних субсидій належать протекціоністські заходи регулювання зовнішньоекономічної діяльності. Таким чином, у праці простежується вплив кожного з видів прямих та непрямих субсидій, що надаються українським урядом, на конкурентоспроможність вітчизняної продукції.

Загальний вигляд моделі впливу державного субсидювання на конкурентоспроможність компаній

Як зазначалося, критерієм ефективності надання державних дотацій у цьому дослідженні є збільшення конкурентоспроможності вітчизняної продукції. Поняття “конкурентоспроможність” розглядається у двох аспектах: конкурентоспроможність на внутрішньому ринку (ситуація, наближена до автаркії) та конкурентоспроможність на зовнішньому ринку (відкрита економіка). Цей поділ виправданий, оскільки основні вітчизняні експортери належать до вузького переліку галузей промисловості. Продукція інших секторів економіки користується попитом в основному на внутрішньому ринку, що пояснюється наявністю значних перепон щодо проникнення відповідного імпорту на вітчизняний ринок.

Під “конкурентоспроможністю на внутрішньому ринку” розумітимемо “обсяги реалізації продукції”, характерні для певного сектора економіки за певний рік. У той же час під “зовнішньою конкурентоспроможністю” — “обсяги експорту продукції” певної галузі у відповідному році.

Слід зазначити, що в економічній літературі не існує єдиної загальноприйнятої моделі, яка досліджує вплив усього комплексу державних дотацій на конкурентоспроможність продукції країни. Приміром, Тимофєєв асоціює

⁸ *Леґейда Н.* Непрямі субсидії в Україні: оцінка, тенденції та наслідки для економічної політики // Інститут економічних досліджень та політичних консультацій. — 2001. — Жовт. — С. 12.

державні субсидії лише з ціновим контролем з боку держави⁹, а Карлін, Шафер та ін. вивчають лише специфіку комунальної та податкової заборгованості¹⁰. Тому виникає необхідність у розробці моделі, до якої входять усі види прямих та непрямих дотацій, що дасть змогу всебічно проаналізувати державне втручання в економіку. Беручи до уваги те, що досліджуваною компонентою є виробництво, реалізація та експорт товарів і послуг, пропонуємо покласти в основу нашої моделі виробничу функцію Коба–Дугласа:

$$Q = AK^\alpha L^\beta,$$

де Q – обсяги виробництва продукції; A – показник технологічних змін; K – кількість використаного капіталу; α – темп приросту капіталу; L – кількість одиниць праці; β – темп приросту праці.

Класична функція Коба–Дугласа вивчає залежність обсягів виробництва продукції лише від двох компонент: праці та капіталу. Однак у нашому випадку очікується, що виробництво та продаж продукції залежатимуть також від величини прямих та непрямих субсидій, які надаються вітчизняним виробникам. Тому перелік незалежних змінних моделі Коба–Дугласа пропонується доповнити такими показниками: обсяги прямого бюджетного фінансування, простроченої податкової заборгованості, взаємозаборгованості між підприємствами, неповернених банківських позик, бартерних операцій та величиною несплачених відсотків по банківських кредитах та процентах з простроченої податкової заборгованості та простроченого товарного кредиту. Крім зазначеного, пропонується врахувати важливість цінової політики для збільшення обсягів продажу продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Зазначимо, що статична форма, притаманна функції Коба–Дугласа, не відповідає вимогам нашого аналізу, оскільки зміни у політиці державного субсидіювання призводять до коливань обсягів продажу вітчизняної продукції щонайменше у середньостроковій перспективі. Зауважимо також, що динаміка реалізації продукції має інерційний характер. Тобто щогорічні обсяги продажів залежать не тільки від величини *державних дотацій за попередні роки*, але й від *обсягів продажу товарів у попередні періоди*, що зумовлено збереженням каналів реалізації продукції та інерційністю маркетингової стратегії компаній. Тому перелік незалежних змінних нашої моделі пропонується доповнити за рахунок показників продажу продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, притаманних *попереднім* рокам.

Урахування залежних змінних за попередні роки як незалежних змінних для наступних періодів характерно для моделі Арелано–Бонда, що є різновидом динамічних панельних моделей¹¹. Ця модель дає змогу оцінити за-

⁹ Timofeev A. Fiscal Decentralization and Soft Budget Constraints // EERC Working Paper #01 (12).

¹⁰ Carlin W., Fries S., Schaffer M., Seabright P. Competition and Enterprise Performance in Transition Economies: Evidence from a Cross-Country Survey // WDI Working Paper #376. – 2001. – May.

¹¹ Green W.H. Econometric Analysis. – N.J.: Prentice Hall, 2000. – P. 582.

лежність досліджуваної величини від декількох різних процесів, що визначається її приналежністю до панельних моделей. При цьому у моделі використовуються незалежні змінні як за теперішній, так і за попередні періоди, що зумовлює її приналежність до динамічних моделей. Специфікою цієї моделі є використання лагових залежних змінних, тобто значень залежної змінної, характерних для попередніх періодів. При цьому лагові залежні змінні цього року мають вигляд незалежних змінних у наступному періоді. Отже, модель Арелано—Бонда зводиться до такої формули:

$$y_{it} = \alpha_i + \delta y_{it-1} + x'_{it} \beta + \varepsilon_{it}.$$

Таким чином, розроблена нами модель базується на моделях Коба—Дугласа та Арелано—Бонда і спрямована на дослідження залежності обсягів продажу продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках від праці, капіталу, ціни, обсягів прямих та непрямих субсидій в економіку країни за теперішній та попередній періоди та обсягів реалізації продукції за попередні роки. Тобто:

$$Q_{it} = A Q_{it-j}^{\beta_{1it}} K_{it}^{\beta_{2it}} L_{it}^{\beta_{3it}} P_{it}^{\beta_{4it}} \cdot X_{1it}^{\alpha_{1it}} \cdot X_{2it}^{\alpha_{2it}} X_{3it}^{\alpha_{3it}} X_{4it}^{\alpha_{4it}} X_{5it}^{\alpha_{5it}} X_{6it}^{\alpha_{6it}} X_{7it}^{\alpha_{7it}} X_{8it}^{\alpha_{8it}}; \quad (1.1)$$

$$Ex_{it} = A Ex_{it-j}^{\beta_{1it}} K_{it}^{\beta_{2it}} L_{it}^{\beta_{3it}} P_{it}^{\beta_{4it}} \cdot X_{1it}^{\alpha_{1it}} \cdot X_{2it}^{\alpha_{2it}} X_{3it}^{\alpha_{3it}} X_{4it}^{\alpha_{4it}} X_{5it}^{\alpha_{5it}} X_{6it}^{\alpha_{6it}} X_{7it}^{\alpha_{7it}} X_{8it}^{\alpha_{8it}}, \quad (2.1)$$

де Q_{it} — обсяг продукції, реалізованої підприємствами i -го сектора економіки у t -му році, виражений у постійних цінах 1990 р.; Q_{it-j} — обсяг продукції, реалізованої підприємствами i -го сектора економіки у $(t-j)$ -му році у постійних цінах 1990 р.; Ex_{it} — експорт товарів та послуг підприємств i -го сектора економіки, характерний для t -го року, виражений у постійних цінах 1990р.; Ex_{it-j} — експорт товарів та послуг підприємств i -го сектора економіки у $(t-j)$ -му році у постійних цінах 1990р.; K_{it} — обсяг інвестицій в основний капітал у t -му році, характерний для підприємств i -го сектора економіки, виражений у постійних цінах 1990р.; L_{it} — індекс продуктивності праці, характерний для i -го сектора економіки у t -му році; P_{it} — індекс цін виробників у t -му році, характерний для продукції i -го сектора економіки; $СКБ_t$ — середньозважена ставка комерційних банків по кредитах у t -му році; X_{1it} — обсяг прямого бюджетного фінансування підприємств i -го сектора економіки, характерний для t -го року; X_{2it} — обсяг простроченої заборгованості підприємств i -го сектора економіки перед бюджетом у t -му році, виражена у постійних цінах 1990 р.; $X_{3it} = X_{2it} \cdot СКБ_t$ — відсотки, що слід було нарахувати підприємствам i -го сектора економіки у t -му році на їхню прострочену податкову заборгованість; X_{4it} — взаємозаборгованість між підприємствами i -го сектора економіки у t -му році; $X_{5it} = X_{4it} \cdot СКБ_t$ — відсотки, що слід було нарахувати підприємствам i -го сектора економіки у t -му році на їхній прострочений торговельний кредит; X_{6it} — обсяг неповернених банківських позик економіки у t -му році, накопичений i -ю галуззю; $X_{7it} = X_{6it} \cdot СКБ_t$ — відсотки, що слід було нарахувати підприємствам i -го сектора економіки у t -му

році на їхні неповернені банківські позики; X_{8it} – процентне співвідношення обсягів бартерних операцій до загального обсягу реалізованих товарів чи послуг у t -му році, характерний для i -го сектора економіки.

Зауважимо, що традиційну *кількість* працюючих замінено продуктивністю праці, яка тісніше пов'язана з темпами нарощування виробництва продукції. Зазначимо також, що у моделі було використано показники за 1998–2003 рр.

Важливо зазначити, що предметом аналізу цього дослідження є не абсолютні величини тієї чи іншої змінної, а *динаміка* обсягів продажу вітчизняної продукції залежно від *змін* обсягів прямих та непрямих державних субсидій. Тому запропоновану модель слід трансформувати у логарифмічну форму. Нагадаємо, що коефіцієнти логарифмічної моделі означають еластичність Q_{it} та Ex_{it} по кожній із незалежних змінних, тобто співвідношення процентної зміни Q_{it} та Ex_{it} до процентної зміни кожної з незалежних змінних, характерне для i -го сектора економіки у t -му році. Модель набуває такого вигляду:

$$\begin{aligned} \ln Q_{it} = & \gamma_i + (\beta_{1t} \ln Q_{it-j} + \beta_{2t} \ln K_{it} + \beta_{3t} \ln L_{it} + \beta_{4t} \ln P_{it}) + \alpha_{1t} \ln X_{1it} + \\ & + (\alpha_{2t} \ln X_{2it} + \alpha_{3t} \ln X_{3it} + \alpha_{4t} \ln X_{4it} + \alpha_{5t} \ln X_{5it} + \alpha_{6t} \ln X_{6it} + \\ & + \alpha_{7t} \ln X_{7it} + \alpha_{8t} \ln X_{8it}) + u_{it}; \end{aligned} \quad (1.1)$$

$$\begin{aligned} \ln Ex_{it} = & \gamma_i + (\beta_{1t} \ln Ex_{it-j} + \beta_{2t} \ln K_{it} + \beta_{3t} \ln L_{it} + \beta_{4t} \ln P_{it}) + \alpha_{1t} \ln X_{1it} + \\ & + (\alpha_{2t} \ln X_{2it} + \alpha_{3t} \ln X_{3it} + \alpha_{4t} \ln X_{4it} + \alpha_{5t} \ln X_{5it} + \alpha_{6t} \ln X_{6it} + \\ & + \alpha_{7t} \ln X_{7it} + \alpha_{8t} \ln X_{8it}) + u_{it}. \end{aligned} \quad (2.1)$$

Таким чином, запропонована модель відображає залежність конкурентоспроможності вітчизняних підприємств від прямих субсидій (другі дужки) та непрямих варіантів державного втручання (треті дужки). Водночас враховується специфіка маркетингової та цінової стратегії виробників певного сектора економіки, а також обсяги праці та капіталу, задіяні на виробництві продукції.

Вплив прямих та непрямих державних дотацій на обсяги продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку

Модель ефективності політики державного субсидювання представлено двома рівняннями. Перше з них відображає вплив явної та неявної державної допомоги на обсяги реалізації вітчизняної продукції на *внутрішньому* ринку. Друге досліджує взаємозв'язок між державним субсидюванням та *експортним потенціалом* українських виробників. Отже, за допомогою пакета “Stata” для першого рівняння було отримано такі результати:

$$\begin{aligned} \ln Q_{it} = & -0,5409523 + (-0,2865388 \ln Q_{it-j} + 0,3969158 \ln L_{it} - 0,1938435 \ln P_{it}) + \\ & \quad (0,047) \quad (0,021) \quad (0,000) \quad (0,016) \\ & + (-0,2104154 \ln X_{3it} - 0,1461031 \ln X_{3it-1} + 0,483573 \ln X_{4it} - 0,6499873 \ln X_{5it} - \\ & \quad (0,000) \quad (0,051) \quad (0,031) \quad (0,007) \\ & - 0,4021992 \ln X_{6it} + 0,3230251 \ln X_{7it} + 0,2800157 \ln X_{7it-1} - 0,1068387 \ln X_{8it}) + u_{it}; \\ & \quad (0,007) \quad (0,081) \quad (0,010) \quad (0,034) \end{aligned}$$

$$F_c(9, 26) = 5,03; \quad F_{(9, 26)}^*(0, 1) = 2,27; \quad \text{Кількість спостережень} - 52.$$

Тест Арелано—Бонда на відсутність автокореляції залишків першого порядку:

$$H_0: \text{ автокореляція відсутня } z = -1,95; \quad Pr = 0,0508; \quad Pr > z.$$

Тест Арелано—Бонда на відсутність автокореляції залишків другого порядку:

$$H_0: \text{ автокореляція відсутня } z = 0,87; \quad Pr = 0,3818; \quad Pr > z.$$

Очевидно, що ця модель є адекватною. По-перше, про це свідчить різниця між F_c та F^* (F_c вдвічі перевищує F^*), що означає сукупну значущість коефіцієнтів. По-друге, адекватність моделі підтверджується відсутністю автокореляції другого порядку, відображена спеціальним тестом Арелано—Бонда, розробленим для динамічних панельних моделей¹². Водночас згідно з цим тестом існує певна автокореляція різницевих залишків першого порядку, типова для динамічних моделей. Варто зазначити, що вона не означає незбіжності параметрів, а сигналізує про наявність у моделі статистично незначущих змінних, які легко виявити за допомогою t -статистики. Окрім того, для нівелювання проблеми гетероскедастичності модель було скореговано за критерієм жорсткості, що є комбінацією визначення параметрів за критеріями Уайта та Ньювея—Веста¹³. Проведення відповідної корекції уможливило індивідуальний аналіз параметрів стосовно їхньої значущості.

Згідно з отриманими результатами нарощування інвестицій в основний капітал не є визначальним чинником для підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції на внутрішньому ринку. Цей висновок підтверджує гіпотезу про необхідність переспрямування потоку інвестицій з основного капіталу на інституційні перетворення на макро- та мікрорівнях¹⁴ у країнах з перехідною економікою. Таке твердження підкріплюється й зворотною залежністю між обсягами продажу продукції поточного й попереднього років, що пояснюється інерційністю маркетингової стратегії та способів формування клієнтської/сировинної бази, що належать до інституційних характеристик діяльності компанії. Наведені результати свідчать, що стратегія продажу товарів на внутрішньому ринку є невдалою й недале-

¹² *Stata Release: Cross Sectional Time Series.* — Texas: A Stata Press Publication, 2003. — P. 19.

¹³ *Green W. H. Econometric Analysis.* — N.J.: Prentice Hall, 2000. — P. 580.

¹⁴ *Szyrmer J. The Political Economy of Transition.* — <http://www.HIID/JS/25aug98.pdf>. — P. 7.

коглядною. Зокрема, маркетингова стратегія українських фірм спрямована лише на отримання швидких прибутків у короткостроковому періоді. При цьому немає прогнозування впливу вжитих заходів на обсяги реалізації продукції у середньостроковій та довгостроковій перспективі.

Щодо державних субсидій, то згідно з результатами моделі їх вплив на економіку не є однозначно позитивним. Зокрема, прямі субсидії не справляють значного впливу на збільшення обсягів продажу вітчизняної продукції на внутрішньому ринку в коротко- та середньотерміновій перспективі. Такий висновок також справджується щодо прострочених податкових неплатежів. Тобто періодична реструктуризація та списання заборгованості підприємств перед бюджетом не мають економічних підстав. Таким чином, відмова від практики списання податкової заборгованості та скасування прямого державного субсидювання не матиме негативного впливу на функціонування вітчизняних компаній. Водночас це дає змогу збільшити дохідну частину бюджету.

Подальше застосування державних гарантій під банківські кредити підприємств також є недоцільним. Про це свідчить зворотний зв'язок між величиною неповернених банківських позик та обсягами реалізації продукції. Це означає, що доступність кредитів, наданих під державні гарантії, та ймовірність лобювання заздалегідь неприбуткової для банку позики знижує стимули до зменшення собівартості виробництва й оновлення асортименту продукції та зменшує реакцію підприємств на несприятливі зовнішні шоки, такі як зміна валютного курсу, підняття банківських ставок по кредитах тощо. Згідно з отриманими результатами зменшення обсягів неповернених кредитів на 1 % призведе до збільшення обсягів реалізації продукції вітчизняного виробника майже на 0,5 %. Тобто відміна державних гарантій по кредитах стимулюватиме вітчизняні підприємства до підвищення ефективності діяльності на 40 %. Згубність такого виду субсидювання вітчизняних компаній підтверджується й позитивним зв'язком між обсягами реалізації продукції та виплатою відсотків за простроченими банківськими кредитами. Зокрема, введення обов'язкової вимоги про виплату відсотків по неповернених позиках за усі попередні роки збільшить обсяги реалізації вітчизняної продукції принаймні на 60 % (сума коефіцієнтів для $\ln X_{7it}$ та $\ln X_{7it-1}$). Таким чином, проведення жорсткої урядової політики стосовно несплати банківських позик та відсотків по них у сумі збільшить ефективність функціонування українських компаній щонайменше на 100 %, що свідчить на користь відміни державних гарантій по кредитах та про важливість посилення моніторингу банківської системи, який би мінімізував ймовірність надання банками заздалегідь неприбуткових позик.

Негативний вплив на конкурентоспроможність вітчизняних товарів на внутрішньому ринку справляє й зростання обсягів бартеризації ринкових транзакцій. Так, підвищення цього показника на 1 % призводить до скорочення обсягів реалізації продукції галузі, де активно використовуються негрошові розрахунки, на 0,11 % протягом того ж року. Інакше кажучи, повна заборона негрошових розрахунків призведе до підвищення конкурентоспроможності українських товарів на внутрішньому ринку на 11 %.

Щоправда, починаючи з 2000 р., уряд країни проводить жорстку політику, спрямовану на мінімізацію частки бартеру в ринкових транзакціях. Завдяки цьому частка негрошових розрахунків скоротилася з 34 % ВВП або 97 % доходів зведеного бюджету в 1998 р. до 1,7 % та 6,01 % відповідно у 2003 р.¹⁵ Результати моделі дають змогу наголосити на доцільності такої політики та на необхідності подальшого її впровадження.

Єдиним різновидом непрямого державного субсидіювання, який підвищує конкурентоспроможність вітчизняної продукції на внутрішньому ринку, є накопичення товарного кредиту, що підтверджується позитивним взаємозв'язком між цим показником та обсягами реалізації товарів. Згідно з результатами моделі зменшення товарного кредиту на 1 % призведе до скорочення внутрішньоринкового продажу вітчизняної продукції майже на 0,5 %. Інакше кажучи, його скасування зменшить ефективність функціонування вітчизняних компаній на 50 %. Окрім того, введення в дію вимоги щодо повної сплати відсотків за простроченим товарним кредитом призведе до додаткового зменшення реалізації продукції ще на 65 %. Це означає, що на сьогодні накладення мораторію стосовно подальшого накопичення взаємозаборгованості між вітчизняними суб'єктами господарювання зупинить виробництво й реалізацію продукції, орієнтованої на внутрішній ринок. Це пояснюється завищеними відсотками по банківських позиках, які у країнах зі стабільною економікою є заміником товарного кредиту. Тому за умов виникнення звичайних операційних ризиків вітчизняні компанії не можуть скористатися банківськими позиками й змушені вдаватися до затримки розрахунків з клієнтами-постачальниками.

Отже, згідно з отриманими результатами на сьогодні в Україні існують серйозні підстави для перегляду політики державної підтримки підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок. Так, скасування прямих субсидій та проведення жорсткої урядової політики щодо подальшого накопичення простроченої податкової заборгованості не матиме негативних наслідків для вітчизняних компаній, а скасування державних гарантій по кредитах та повна заборона бартерних розрахунків підвищать ефективність вітчизняного виробництва щонайменше на 110 %. Єдиним на сьогодні виправданим варіантом державного субсидіювання є товарний кредит, який виступає заміником дорогих банківських позик, скасування якого загрожує повною зупинкою виробництва продукції, орієнтованої здебільшого на внутрішній ринок.

Аналіз доцільності державного субсидіювання експорто орієнтованих галузей України

Наступним кроком цього дослідження є аналіз впливу прямих та непрямих державних дотацій на динаміку вітчизняного експорту. У розробленій нами моделі відповідна залежність відображена у другому рівнянні, для якого за допомогою пакета "Stata" було отримано такі результати:

¹⁵ *Ukraine: Statistical Appendix* // <http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2003/cr03174.pdf>. – Р. 11–12.

$$\begin{aligned} \ln Ex_{it} = & -1,598496 + (0,1162081 \ln Ex_{it-j} - 0,0799235 \ln K_{3it-1} + 0,4133127 \ln L_{it}) + \\ & (0,021) \quad (0,350) \quad (0,007) \quad (0,003) \\ & + (0,289609 \ln X_{1it-1}) + (-0,106444 X_{2it-1} - 0,4058349 \ln X_{3it} - 0,4220357 \ln X_{3it-1} - \\ & (0,045) \quad (0,051) \quad (0,003) \quad (0,022) \\ & - 0,4419512 \ln X_{4it-1} - 0,3019393 \ln X_{5it} + 0,6577569 \ln X_{5it-1} - 0,2958534 \ln X_{6it} - \\ & (0,029) \quad (0,075) \quad (0,066) \quad (0,071) \\ & - 0,1905287 X_{6it-1} - 0,25975641 \ln X_{7it} + 0,2567409 \ln X_{7it-1} - 0,231234 \ln X_{8it-1}) + u_{it}; \\ & (0,054) \quad (0,055) \quad (0,077) \quad (0,024) \end{aligned}$$

$$F_c(9, 18) = 12,72; \quad F_{(9, 18)}^*(0, 1) = 2,46; \quad \text{Кількість спостережень} - 52.$$

Тест Арелано—Бонда на відсутність автокореляції залишків першого порядку:

$$H_0: \text{ автокореляція відсутня } z = -2,23; \quad Pr = 0,0256; \quad Pr > z.$$

Тест Арелано—Бонда на відсутність автокореляції залишків другого порядку:

$$H_0: \text{ автокореляція відсутня } z = -1,18; \quad Pr = 0,2391; \quad Pr > z.$$

Наведена модель є адекватною, про що свідчить різниця між F_c та F^* (F_c значно перевищує F^*) і відсутність автокореляції другого порядку. Проте згідно зі спеціальним тестом Арелано—Бонда існує певна автокореляція різницевих залишків першого порядку, яка однак не погіршує показників t -статистики. Окрім того, корекція оцінки моделі за критерієм жорсткості свідчить про відсутність гетероскедастичності, що уможливорює індивідуальний аналіз параметрів стосовно їхньої значущості.

Згідно з результатами моделі збільшення продуктивності праці є важливою складовою підвищення конкурентоспроможності українських товарів на світовому ринку. Проте показник інвестицій в основний капітал не є вирішальним у посиленні зовнішньоекономічних позицій вітчизняного виробника. Навпаки, підвищення обсягів експорту вітчизняної продукції принаймні на 10 % потребує повного припинення інвестування в основний капітал та переспрямування потоку інвестицій на інституційні зміни на рівні підприємств.

Політика державної підтримки експорто орієнтованих підприємств також потребує перегляду. За винятком прямих експортних субсидій, що широко застосовуються в усьому світі, інші варіанти державних дотацій лише знижують зовнішню конкурентоспроможність вітчизняних фірм. Тому повна відмова від надання державних гарантій по кредитах, заборона бартерних розрахунків, торговельного кредиту та податкової заборгованості сприяла б зростанню обсягів експорту на 29 % у короткостроковій, та ще на 97 % у середньостроковій перспективі. Окрім того, введення вимоги про сплату відсотків за перерахованими варіантами заборгованості (за винятком податкової) додатково збільшить середньострокові обсяги експорту вітчизняної продукції на 90 %. Щоправда, у короткостроковій перспективі ці заходи негативно відіб'ються на обсягах зовнішньоекономічного продажу.

Водночас вимога щодо сплати підприємствами відсотків з простроченої податкової заборгованості буде неефективною. Однак списання боргу по несплачених до бюджету відсотках буде доцільним лише за умови, що таке списання проводитиметься востаннє. Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що в цілому скасування непрямих методів державного субсидіювання експорто орієнтованих галузей позитивно відіб'ється на їх конкурентоспроможності.

Згідно з результатами проведеного дослідження окремі варіанти державних дотацій, що надходять в економіку України, є доцільними та необхідними. Зокрема, застосування експортних субсидій та товарного кредиту позитивно позначається на конкурентоспроможності української продукції. Зазначимо, що експортні субсидії є загальноприйнятим в усьому світі інструментарієм підтримки національного виробника. Доцільність накопичення взаємозаборгованості підприємств зумовлена вітчизняною специфікою, оскільки несвоєчасність розрахунків між підприємствами компенсує викривлення ринку у сфері кредитування, тобто відстрочки з виплати товарного кредиту та відсотків по ньому є замінником дорогих банківських позик.

Водночас інші види державних дотацій втратили актуальність. Згідно з результатами дослідження застосування більшості непрямих субсидій негативно впливає на конкурентоспроможність вітчизняної продукції в коротко- та довготерміновій перспективі. Приміром, серед усього спектра непрямих дотацій для галузей, спрямованих на *внутрішній* ринок, доцільним залишається лише використання товарного кредиту. Застосування неявних державних дотацій для *експорто орієнтованих* галузей є взагалі невиправданим, оскільки їх використання зменшує потенційні обсяги продажу вітчизняних товарів на світовому ринку.

Таким чином, політика субсидіювання вітчизняних підприємств потребує удосконалення. Зокрема, найближчим часом Україна може відмовитися від надання державних гарантій по кредитах, списання та реструктуризації податкової заборгованості, а також, повністю заборонити негрошові варіанти розрахунків по внутрішніх та зовнішньоторговельних операціях. Пряме субсидіювання економіки рекомендується зберегти лише для підприємств-експортерів. Однак повна відмова від неявних державних дотацій протягом найближчого часу не буде виправданою. Зокрема, у короткостроковій перспективі необхідно зберегти товарний кредит як спосіб взаєморозрахунку підприємств, орієнтованих на внутрішній ринок. Проте неприйнятність цього варіанту субсидіювання для *експортних* операцій свідчить про необхідність поступового заміщення торговельного кредиту здешевленими банківськими позиками. У протилежному випадку, створення відкритішої економіки негативно відіб'ється на вітчизняних виробниках, орієнтованих здебільшого на внутрішній ринок.